

Amund Spangen

Odden i Narjordet

Veggskapet i vinterstua på Odden, med innskrista "Knud Rasmussen Narjord Aar 1807" er det Høs-Lars som er mester for. Det er malt av Sønvis Olsen Holemoen.

Røroskjerka og Bergstaden

Fra Røros-kjerka.

Antikken har opp gjennom århundra gitt inspirasjon til flere klassisistiske perioder. Begrepa klassisisme/nyklassisisme kan defineres som kulturytringer, kunst, arkitektur, holdninger, sosialt liv m.m. med referanse til romersk og gresk klassisk oldtid.

I år 79 etter Kristi fødsel ble de antikke byene Pompeii og Herculaneum begravd av lavamasser og aske fra vulkanen Vesuv. Rundt midten av 1700-tallet ble disse byene arkeologisk utgravd. Verden fikk nye og overveldende kunnskaper om antikkens arkitektur, malerier, mosaikker, skulpturer og andre kunstsatter. Dette satte fart i nok en klassisistisk trend. Først og fremst var det denne klassisistiske "bevegelsen" som satte spor etter seg i vår lokale byggeskikk og i vår interiørkunst fra slutten av 1700-tallet og framover.

Det tok ikke lang tid før distriktet vårt tok opp impulser fra den "klassisistiske" verden. Et eksempel er Bergstadens Ziir som sto ferdig i 1784. Bygverket er et monument over Røros kobberverks rikdom og makt i storhetstida i andre halvdel av 1700-tallet. Peder Hjort, som var verkets direktør da kirka ble bygd, uttalte at kirkebygget var ment å skulle gi partisipantene et fint og varig ettermæle. En slik funksjon krevde at bygget ble reist i samsvar med tidas rådende smaksretning. Kirkerommet er utstyrt med marmorimitasjoner, søyler og pilastre, urner og vaser, girlandere og festonger – alt en arv fra antikken.

Røroskirka var et viktig sprednings-senter for nyheter. Under bygginga kom det til bergstaden dyktige handverkere som kunne gi lokale byggherrer, snekkere, murere og malere – og folk flest – kunnskaper om hva som måtte gå for seg på byggekunstens område andre steder. Røros hadde dessuten et øvre sosialt sjikt, og blant disse var det flere som hadde direkte forbindelse med utlandet og med begivenhetenes sentra – gjennom slektskap, giftermål og forretningskontakter.

Flere av "storingsgårdene" på Sta'a ble bygd på omtrent samme tida som kirka. Disse bidro òg til spredning av klassisistiske stilidealer. Catharina Borchgrevink bygde på 1790-tallet huset som i dag er rådhus på Røros, og som er et godt eksempel på den nye motetrenden. Rådhusfasaden har mange arkitekturdetaljer med bakgrunn i klassisismen: bladkapitel, tannsnitt, meanderborder, pilastre, girlandere, festonger og klokkeblomster – alt en arv fra klassisk oldtid.

Rådhuset på Røros, bygd i 1790-åra, har mange arkitekturdetaljer med bakgrunn i klassisismen: bladkapitel, tannsnitt, meanderborder, pilastre, girlandere, festonger og klokkeblomster.

På Sta'a var det stor trafikk av folk som fór i mange slags ærend. Fra de nærmeste bygdene kom bønder med køllass, med gardsprodukter de ville selge, med bær, vilt og skinn, og alle hadde de både hørt og sett nytt når de satte seg på slaen og dro på heimvei.

Odden i Narjordet Den to-etasjes stuebygningen

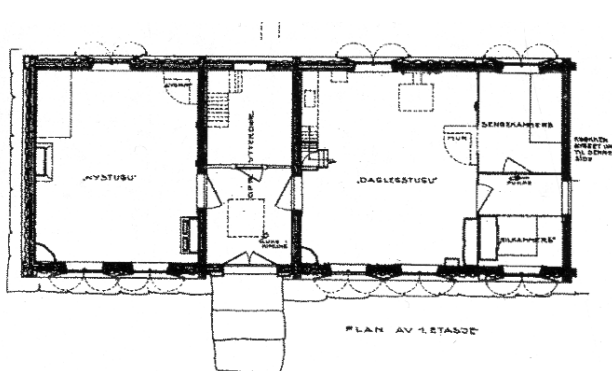
La oss tenke oss at en "kølbonde" hadde tenkt å komme i gang med å tømre ny stuebygning på garden sin. Han hadde tjent "skilling" på kølleveransene til Smelthytta på Sta'a, og den gamle enetasjes røststua skulle nå vike plassen for en toetasjes stuebygning, slik han hadde sett dem på Røros – eller kanskje i stiftsstadene. Så en dag da nyhuset sto ferdig opptømrå, kom det en maler eller en snekker som kunne tilby hjelp med et tidsmessig utstyr.

Godt ut på 1800-tallet ble den toetasjes "låna" vanlig i fjellregionen. Når det skulle bygges nytt, var det ofte ei gammel stue som ble ombygd og påbygd. Innafor Røros Kobberværks cirkumfe-

rens – og også langt utenom den – hadde rørsverket forsynt seg grovt av skogen. En måtte pent ty til gjenbruk av materialer når noe skulle gjøres med et hus. Følgelig er "kjerna" i mange 1800-talls to-etasjes våningshus ofte ei gammel, en-etasjes stue, påbygd i høgda og lengda. Det skal godt gjøres å finne et gammalt hus som ikke har gjennomgått forandringer, og når en bygning ble ombygd, ble det gjort på en bestemt måte, etter en viss 'endringsskikk'.

På Odden i Narjordet var det akkurat det som skjedde, gammelstua ble påbygd. Bak fasaden og den utvendige kledningen på den nye stuebygningen skjuler det seg et hus som hadde hatt et langt liv før det sto ferdig ombygd i 1807. Da Rasmus Knutsen Odden skulle bygge ny stuebygning, var det tydeligvis om å gjøre å få seg et "moderne" hus. Han hadde helt sikkert sett både kirka, Bergskrivergården og jomfru Borchgrevinks gård på Sta'a, og kanskje Stiftsgården og andre hus i Trondheim, da han satte i gang med husbygging.

Den nye stuebygningen på Odden var et av de aller første husa i to etasjer på bygdene i Nord-Østerdalen. Huset

Til venstre: Oddentunet i Narjordet. Til høyre: tegning som viser grunnplan, rominndeling og møbleringsplan i første etasje i stuebygningen på Odden.

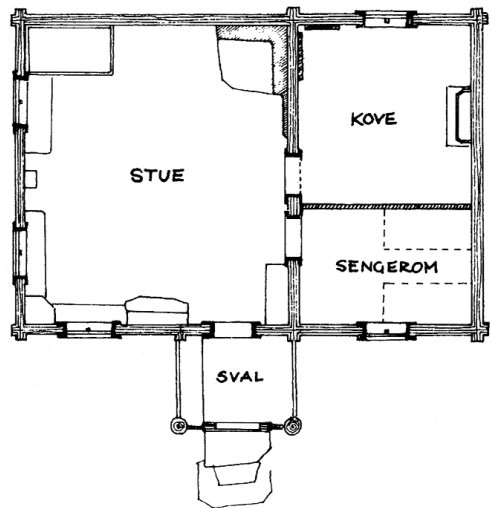
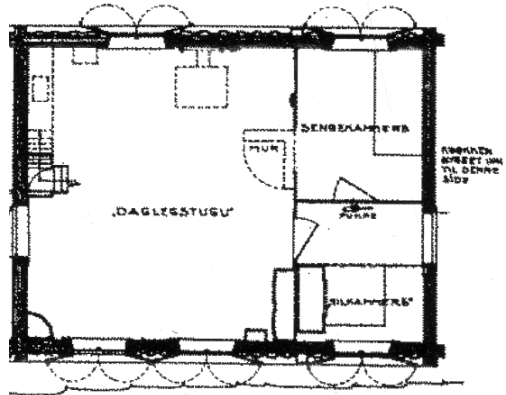
fikk mange rom, og ei ny ”funksjonsfordeling”. Det fikk både sommerstue, vinterstue, snekkerloft, kleloft og gjesterom - alt samla under ett tak. Sjøl om dette var noe nytt, brøt allikevel ikke bonden på Odden fullstendig med tidligere bo- og byggeskikk. Huset ser ut som ei trønderlån, men det er tydeligvis østerdølen som har innreda det.

1. Loftsetasjen i Oddenbygningen. Tømmeret i gavlen er mye grøvre enn i veggene under. Taket er et tradisjonelt sperretak med en stor mønsås, og som type er det eldre enn 1807.
2. Tegning som viser grunnplanen og møblinga i den nordligste delen av hovedbygningen på Odden.
3. Grunnplan- og møbleringsplan i ei tradisjonell østerdalsstue

Vinterstuedelen i den nordre enden av våningshuset på Odden har ett stort stuerom og en todelt klev. Nøyaktig

slik var grunnplanen i den gamle østerdalsstua som var utgangspunktet for den nye Oddenbygningen. Denne stuetypen var den vanlige over store deler av Østlandet og var dominerende i hele Østerdalen. Møbleringsplanen i Oddenbygningen er den velkjente diagonalplanen: Høgsetet er for enden av langbordet og diagonalt overfor høgse-

tet finner vi peisen. Matskapet står ved veggene mot kleva, hjørneskapet henger ”riktig” ved plassen til husbonden. I minst 200 år var det slik som hadde

bestemt hvor "skapet skulle stå". Stuerommet i den nye bygningen på Odden fikk dessuten fortsatt alle de funksjonene som stuerommet alltid hadde hatt. Det var et "allrom" hvor de laga mat, åt, sov, spant og vov, reparerte redskaper og utstyr, og rommet ble brukt av alle gardens folk, husbondsfolk, tjenestefolk, unger og gamle.

Det som skjedde på Odden under ombygginga var vel omtrent følgende: Først ble taket på østerdalsstua tatt ned. Så ble andreetasjen påbygd. Så kom det gamle taket på plass. I neste omgang ble huset forlenga. Til slutt fikk det bordkledning på ytterveggene. Å kle huset med panel var både praktisk og estetisk betinga; huset ble tettere og varmere, men samtidig ble det, etter tidas smak, vakrere. Bordkledningen kunne skjule at huset hadde hatt et heller sammensatt livsløp før det ble ei to-etajes lån. Ved hjelp av panel kunne en komponere en fasade, skape et hus som var i tråd med tidas idealer. Et hus som var satt sammen av eldre og yngre deler, kunne bindes sammen til ei helhet. På Odden ble for eksempel den gamle inngangsdøra kabba igjen og skjult bak panelen.

Oddenbygningen er et eksempel på hvordan den folkelige bo- og byggeskikken er prega av både kontinuitet og endring. Folk har vært mottakelige for nye idéer, men samtidig har de holdt fast ved skikker knytta til arbeid og dagligliv som de oppfatta som hensiktsmessige. Impulser utafra ble tilpassa lokale forutsetninger. Økonomi, materialtilgang, klima, sosiale forhold, tekniske kunnskaper og ferdigheter resulterte i det en gjerne kunne kalle "hjemliggjøring".

Et panelt hus med profilerte panelbord og listverk, med novkasser og et fint snekra dørparti tilsa at det egentlig skulle males utvendig. Fargene ble ikke tilfeldig valgt, men ble brukt for å skape en "moteriktig" fasade. I motsetning til Norge hadde andre europeiske land lange tradisjoner i å bygge i mur – av tegl og natursten. I et skogrikt land som vårt ble hus fortrinnsvis bygd av tre – men så skulle de helst se ut som murhus. Dette er bakgrunnen for malertradisjonene våre.

I utgangspunktet var det utenlandsk arkitektur – tyske, nederlandske og engelske murhus med lysere sandstensdetaljer rundt vinduer og dører som sto modell for våre malte trehus. Panel malt i rødt eller oker henspilte på rød eller gul tegl. Når laftekasser, gerikter og vindusomramminger ble malt i ei lys farge, ga det illusjon av sandsten eller kalksten – eller, om det skulle være riktig fint, marmor. At det er utenlandsk murarkitektur som er bakgrunnen for måten vi maler husa våre på har nok helst gått i glømmeboka, men fortsatt males hus oftest i to eller flere farger.

Å male kunne bli dyrt. Prøysserblått og blykvitt var dyre pigmenter. Fargene ga ikke desto mindre prestisje. Rødt og oker derimot, er jordfarger som finnes i lokalmiljøet, og er derfor billige fargestoffer. I Raudsjødalen i Tolga er det for eksempel naturlige okerforekomster, og før sa folk at de "*dro åt målarrabom og henta farge*" når de skulle male hus.

Dekoratív fasadeutstyr

Speilmonogrammet – "korsnavnet" – over inngangsdøra i Oddenbygningen. Initialene RKS står for Rasmus Knudsen, byggherren.

Speilmonogrammet over inngangsdøra i stuebygningen har bokstavene RKS som står for Rasmus Knudsen. Han var bonde på Odden da den store hovedbygningen ble bygd rundt 1800. Tre-skjæreren var Knut Jonsen Spellmoen, som ble kalt Spell-Knut. Hvor han har forbildet til "korsnavnet" fra kan en kanskje spekulere på. Han kan vel ha vært i Trondheim og sett speilmonogrammet i smijernsrekkverket foran hovedinngangen til Stiftsgården, Nordens største trepalé og oppført i 1778.

Speilmonogram var et mye brukt dekorativt element i barokken på 16- og 1700-tallet. Flere bygninger i Os har for øvrig et speilmonogram over inngangsdøra på samme måten som Oddenbygningen. Det er Spell-Knut som er mesteren for dem. Spell-Knut var for øvrig søskenbarnet til Sønvis Olsen Holemoen som malte interiørene på Odden.

Snekkerhandverk og dekorativ maling på Odden i Narjordet

Fra loftsetasjen i Oddenbygningen. Chippendalestolen tilskrives Høs-Lars sammen "med prektige skap, klokker og andre innredningsarbeider". Dekormalinga på Odden er det Sønvis Olsen Holemoen som er mester for.

"Lars Knudsen Snekker (1762-1833) [...] hans form og proporsjonssans er meget respektabel, og han har forsynt storgårder som Odden i Narjordet og Holm i Nøren med prektige skap, klokker og andre innredningsarbeider, dels i rokokko, dels i empire. Vi kan sikkert tilskrive ham også den usedvanlig vakre Chippendalestol på Odden. Den nedenfor omtalte maler Sønvis Olsen synes ofte å ha arbeidet sammen med ham. Således fremstod mange av de fine stuer som ennå er en pryd for Østerdalen." (Prof. dr. Johan Meyer: Kunsthåndverket ved Glåmas kilder).

Johan Meyer skriver i *Fortids Kunst i Norges Bygder* at på slutten av 1700-tallet "trer snekkeren noget tilbake for maleren, hvis

Til venstre: "Lars' vakreste arbeide på Odden er vinterstuen, med den vellykkede løsning for en indre trapp til gjestekammeret i 2nen høide [...] På veggen under trappa står følgende: "Denne maling er bekostet af Rasmus Knudsen og Anne Jons Datter Nariord 1822". Til højre: sommerstua. "Denne Maling er bekostet af Rasmus Knudsen og Anne Jons Datter 1826" står å lese over et av vinduene.

virke med nyhetens makt blendet øinene. Noget nær som en tryllekunstner kunne han jo på kort tid omskape hele hjemmets karakter med sine velvalgte farvetoner og morsomme tegninger." På 1700-tallet var det barokkens kraftige modellering som prega mye av snekkerarbeidet. Litt ut på 1800-tallet, da innvendige vegger og tak etter hvert blir panelt, får maleren for alvor slippe til. Da får det snekra interiøret en annen karakter. Listverk blir forsiktigere profilert og dørspeil og fylinger gis ei luftigere form med konturer som fritt bukter seg inn og ut. Den store, tunge kronlista som er så karakteristisk for mange 1700-talls skap erstattes nå ofte av et lettere og – gjerne bua - toppstykke. At malernes "virke med nyhetens makt blendet øinene" betydde ikke noen forringelse av snekkerhandverket i Nord-Østerdalen, skriver Johan Meyer. Flere, som for eksempel Høs-Lars og sønnene hans, har etterlatt seg arbeid av aller beste merke.

Dekoren på Odden deler veggene opp i felter, og rammer inn vinduer og

dører. At veggflatene oftest går fri for dekor, er i tråd med særlig nyklassisismens smaksideal. Å dele opp veggene slik det er gjort i stuene på Odden, med en mørk brystning med ei lys veggflate over, ble svært vanlig i Nord-Østerdalen. Den "tyngste" farga blir brukt nederst, og ei list, som gjerne er malt i ei anna farge, markerer overgangen mellom brystningen og veggene over.

Under klassisismen hadde marmorering og ådring en naturlig plass, og er framfor alt noe av det som særpreger den dekorative malinga i Nord-Østerdalen. Forbildet for marmoreringa er den klassiske marmoren. Odden viser gode eksempler både på marmorering og på ådring. Brystningen i flere rom inkluderer stående mahognibord, ei svartmalt brystningslist ibenholt, ramtreet i dørene et eksotisk treslag – der vedretningen er malt på tvers og gir seg ut for pålimt finér. Finér og eksotiske treslag var høgste mote som ga status i by- og overklasse miljøer. På bygdene måtte maleren bøte på mangel på materialer,

Klokkekassa i vinterstua skal være det siste arbeidet til Høs-Lars. Den snekra han da han var 70 år gammel. Matskapet er det også Høs-Lars som er mester for, likeens innfatning om den store stenhella bak ovnen.

kunnskaper og tekniske ferdigheter. Malte imitasjoner av tekstiler var òg på moten. Det øverste veggfeltet i stuene på Odden er malt i ei lys farge som har tekstiltapet som forbilde.

Høs-Lars har vært snekker på Odden i Narjordet. Et par skap er gjort så tidlig som i 1782, og er et av de eldste arbeida vi har etter Høs-Lars. På Odden skal han òg ha utført det siste arbeidet sitt, klokkekassa i vinterstua, som han snekra da han var 70 år gammel. Både det vesle veggskapet med innskrifta "Knud Rasmussen Narjord Aar 1807" og matskapet i vinterstua, er det Høs-Lars som er mester for. "Lars' vakreste arbeide på Odden er vinterstuen, med den vellykkede løsning for en indre trapp til gjestekammeret i 2nen høide, med de rikt kronede vinduer og

dører, og med en morsom innfatning om den store stenhelle bak ovnen. At Lars også er mester for bygningens fornemme ytre utstyr kan neppe dras i tvil," skriver Johan Meyer i Fortids kunst i Norges bygder.

I Nord-Østerdalen får nyklassisismen stor betydning for den dekorative malinga. Av malerne mener en det var Sønvis Olsen Holemoen og gudbrandsdølen Ola Andersen Beitdokken (Bedokken) som etter 1820 utvikla det nyklassisistiske rommaleriet. Bedokken, som var 12 år eldre enn Sønvis, var virksom i Østerdalen i bortimot 40 år, og betraktes som en viktig formidler av impulser fra Gudbrandsdalen og Mjøs-bygdene. De to malerne regnes som de betydeligste i Nord-Østerdalen i første halvdel av 1800-tallet. De lærte mye

Fra loftsetasjen i Oddenbygningen. Bildet viser flere eksempler på imitasjonsmaling: 1. Den glatte veggen uten profiler er malt rosa for å gi illusjon av tapet. 2. Marmorimitasjonen er malt slik at den gir inntrykk av blokker som er lagt ved sida av hverandre. Legg merke til "knutene" som går for å være Sønvis Olsen Holemoens "signatur". 3. Finérimitasjon av denne typen finnes det mye av i hele distriktet. Når en verken hadde materialene eller den tekniske ferdigheten som finéring krevde, var det maleren som sørge for at den rådende moten ble fulgt. 4. Stenkmaling gir illusjon av en fremmed stensort.

av hverandre. De hadde et nært samarbeid helt til i 1833 da Sønvis brøt opp fra Østerdalen og dro til Nord-Norge.

Interiørene i hovedbygningen på Odden er malt av Sønvis Olsen Holemoen og preges av den nyklassisistiske stilen. Her er marmor- og treimitasjoner, blomster og blomsterurner, bladranker, festonger, nedhengende girlandere med dusker. Flere av dørene viser fremmedarta landskap med hus og trær. Bruken av pastellfarger grått og blått og landskapsmotiva har bakgrunn i en tidligere stilperiode, rokokkoen. Dørdekoren gir et godt eksempel på hvordan folkekunsten blander elemen-

ter fra ulike stilperioder. Folkekunstneren er ikke så nøye på det, men plukker opp og bruker det som passer han! Et anna karakteristisk trekk er at han i stor grad er sjøllært, uten "akademisk" opplæring. Han snapper opp knep og idéer der sjansen byr seg.

På 1700-tallet drev flere europeiske land med handel med land i Asia. "Kinesiske" landskap ble mye brukt som motiv i rokokkokunsten. Klokkekasser i lakkarbeid med landskapsmotiver var av de varer som ble innført. Klokkekassene ble forbilde for snekkere og malere. "Kineseriene" på klokkekassa i sommerstua på Odden og landskapsmaleri-

ene på dørene ellers i huset er åpenlyst ”i slekt” med hverandre.

Et kjennetegn ved folkekunsten er det en kaller retardering, og som betyr forsinkelse. Den ”høgre” kunsten, om vi kan kalle den det, inndeles i perioder etter visse kjennetegn. En snakker om gotikk, renessanse, barokk, rokokko, Louis Seize osv. Stilkjennetegn og motiver fra disse epokene dukker gjerne opp i folkekunsten lenge etter at de ble avleggs i det miljøet de er henta fra, og elementer fra forskjellige stilepoker blandes og finnes side om side. Når en kan fastslå at Sønvis Olsen Holemoen og Ole Andersen Beitdokken var de som utvikla det nyklassisistiske rommaleriet i Nord-Østerdalen fra 1820-åra, så skjer dette 20 – 30 år etter at denne perioden regnes for å være over ute i Europa. Arbeidene deres viser imidlertid klart at de har som forutsetning forbindelser med omverdenen, med andre bygder, med byen, med den store verden.

Avslutning

”Det samlede inntrykk av Nord-Østerdals gamle gårdsanlegg blir [...] den av naturforhold, arbeidsskikk og husskikk utsprungne løsning i pakt med den ekte funksjonalisme hvori også skjønnhetslengselen får komme til orde. At denne måtte ytre seg kraftigere, jo rummeligere bondens kår artet sig, er naturlig, og så ser vi da i de for Rørostrakten rett gode tider omkring 1800 enkelte hovedbygninger reiser sig, ved hvilke det ytre utstyr overskrider det funksjonalistiske prinsippers grenser. [...] Eieren søkte nu mot et passende uttrykk for sin sociale stilling, idet han ved nybygning gjennom bygdens beste håndver-

kere tok sikte på en fri tilslutning til byenes moderne anlegg.” (Johan Meyer: Fortidskunst i Norges bygder).

Om forfatteren

Amund Spangen, f. 1936 i Løten. Han bor nå på Røros. Spangen er cand.philol. med etnologi og kunsthistorie i fagkretsen. Han har jobba på flere museer blant anna på Nordøsterdalsmuseet.

Alle fotos: Amund Spangen.